

Реалізація наголошених голосних фонем у підготовленому німецькому мовленні

У статті досліджено якісні та кількісні характеристики наголошених голосних фонем у сучасному німецькому підготовленому мовленні. Уперше проведено комплексний аналіз умов функціонування основних алофонів голосних у різних видах підготовленого мовлення. Зроблено висновок про наявність кількісної та якісної редукції наголошених голосних, ступінь якої збільшується у переказі.

Ключові слова: підготовлене мовлення, наголошені голосні, кількісні та якісні характеристики голосних, варіативність, редукція.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вивчення усного мовлення, а відповідно, і різноманітних модифікацій звуків у ньому передбачає окремий розгляд типів мовлення, яким притаманна певна низка властивостей. Залежно від умов комунікативної ситуації розрізняють підготовлені та непідготовлені (спонтанні) типи мовлення [3; 7].

Підготовленість та непідготовленість акту комунікації можна вважати як лінгвальним, так і екстралінгвальним чинником реалізації мовлення. Великого значення при цьому набуває психологічний настрій мовця, ступінь його підготовленості до спілкування, тобто певна обізнаність у тій чи іншій комунікативній ситуації, соціальний статус співрозмовників, середовище, у якому відбувається спілкування, та інтенція кожного комуніканта. Ці позамовні чинники мають значний вплив на реалізацію мовних ознак в усному мовленні.

Мета статті – встановити ступінь модифікацій редукованих наголошених голосних у підготовленому мовленні. Головну увагу приділено розв'язанню таких завдань: 1) схарактеризувати основні ознаки підготовленого мовлення та представити його різновиди; 2) виявити специфіку функціонування наголошених голосних у підготовленому мовленні.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Залежно від ступеня підготовленості мовлення можна розрізнити окремі види текстів, представлені в таблицях 1 та 2, де зазначено більш повну класифікацію текстів з погляду типу мовлення за кількістю комунікантів та за способом викладу повідомлення.

Таблиця 1

Різновиди текстів за кількістю комунікантів

Тип мовлення	Монолог	Діалог	Полілог
1. Спеціально підготовлене	– читання – переказ – відповідь на іспиті лекція – радіопередача – наукова стаття – оголошення в газеті	– інтерв'ю – радіопередача	– наукова дискусія
2. Достатньо підготовлене	– читання – переказ – відповідь на іспиті	– радіопередача	– наукова дискусія
3. Спонтанне	– лекція – радіопередача – спортивний коментар – дружній лист – промова на мітингах	– бесіда – розмова в транспорті (крамниці тощо) – листування між друзями	– розмова в транспорті – товариське обговорення події, фільму тощо

Розподіл видів текстів різних типів мовлення є досить умовним. Один і той же текст може відноситись до різних типів мовлення. Так, «радіопередача» належить як до спеціально підготовленого монологічного або діалогічного мовлення, так і до достатньо підготовленого мовлення. Це зумовлено передусім тематикою самої передачі й обізнаністю диктора під час її проведення, а також

кількістю учасників, які безпосередньо задіяні у передачі. Цілком імовірно, що зазначений вид тексту має іноді і спонтанний характер, наприклад, диктори часто ведуть трансляцію безпосередньо з місця подій і через брак часу змушені швидко повідомляти про останні події. Їхнє мовлення буде суто спонтанним.

Таблиця 2

Різновиди текстів за характером викладу повідомлення

Тип мовлення	Усний	Письмовий
1. Спеціально підготовлене	<ul style="list-style-type: none"> – інтерв'ю – читання – відповідь на іспиті – переказ – наукова дискусія – лекція – радіопередача 	<ul style="list-style-type: none"> – переказ – відповідь на іспиті – наукова стаття – оголошення в газеті
2. Достатньо підготовлене	<ul style="list-style-type: none"> – переказ – відповідь на іспиті – наукова дискусія – лекція – радіопередача – спортивний коментар 	<ul style="list-style-type: none"> – переказ – відповідь на іспиті
3. Спонтанне	<ul style="list-style-type: none"> – бесіда – промова на мітингах – товариське обговорення події – родинна розмова – розмова в транспорті (крамниці тощо) 	<ul style="list-style-type: none"> – листування друзів

Відповідно до таблиць 1 та 2, вид тексту «лекція» передбачає переважно монологічне спеціально або достатньо підготовлене мовлення залежно від характеру наукової тематики, про яку йде мова, тобто від ступеня обізнаності лектора. Подібна ситуація має місце і з видом «відповідь на іспиті». Безпосередньо до спонтанного мовлення належать різноманітні форми спілкування у невимушеному середовищі.

Отже, розподіл видів текстів підготовленого та спонтанного мовлення зумовлений темою та ступенем обізнаності співрозмовників у ній, обставинами комунікативної ситуації і кількістю комунікантів, задіяних у спілкуванні, зокрема характером викладу повідомлення.

Оскільки підготовлене мовлення найбільш наближене до нормативного, то йому притаманна менша варіативність мовних одиниць, що входять до його складу, на протигагу спонтанному мовленню, ознакою якого вважаються значно більші модифікації його складників [4; 5; 6; 8].

Кожний окреми тип мовлення має низку специфічних сегментних та супрасегментних ознак, які зумовлюють його функціонування. Варто розглянути насамперед чергу функціонування одиниць сегментного рівня, які є головним об'єктом цього дослідження. Вчені погоджуються, що «ступінь модифікації голосних корелює певним чином із жанром (або видом) тексту» [4, с. 152], тому цікаво встановити цю кореляцію, особливо щодо реалізації наголошених голосних фонем у різних типах підготовленого мовлення.

На сучасному етапі розвитку мовознавства більшість дослідників визнають, що німецька нормативна вимова зближується з мовленневою практикою, тобто тяжіє до розмовної [1; 5]. Автори наводять приклади, які підтверджують наявність модифікацій сегментного рівня мови навіть у підготовлених видах мовлення. Відповідно, таке мовлення має характеризуватися певними особливостями функціонування його одиниць.

Перш, ніж перейти до розгляду діяння голосних фонем у підготовленому мовленні, доцільно детально розглянути основні типи мовлення, на основі яких зазвичай здійснюється аналіз реалізації сегментних або супрасегментних ознак. Цими видами мовлення обрано передусім «читання» та «переказ».

«Читання» передбачає передачу окремого письмово зафіксованого тексту. При цьому читач зосереджується переважно на графічному зображенні тексту й відтворює написане відповідно до

вимог норми. Досліджуючи різні текстові категорії, І. Р. Гальперин зазначає, що «під час читання тексту відбувається перекодування повідомлення. При цьому сигнали коду, розраховані на зорове сприйняття, трансформуються в слухові» [2, с. 19]. У разі, коли текст невідомий і змістовно незрозумілий для реципієнта, його відтворення може призвести до помилкового сприйняття його смислу й, відповідно, до порушення уваги слухачів.

Головну роль для змістового наповнення відіграють так звані «ключові слова», в яких зосереджена основна комунікативна інформація і які допомагають зрозуміти задум автора. До того ж, повне усвідомлення змісту «вимагає від читача певного досвіду, який підказує йому основну ідею та змістовно-концептуальну інформацію тексту» [2, с. 23].

«Переказ» як вид мовленнєвої діяльності або вид тексту підготовленого мовлення є опосередкованою формою розповіді або повідомлення. Основне завдання мовця – передати власними словами певний текст. Зазвичай переказ не супроводжується власною оцінкою та власним доповненням до змісту запропонованого тексту. Переказ вимагає від читача певного досвіду та окремих навичок, серед яких варто зазначити здатність утримувати в пам'яті текстову інформацію, вибирати лише комунікативно важливі фрагменти за допомогою різних розумових операцій, а також уміння логічно викласти свої думки щодо прочитаного.

Беручи до уваги зазначені вище основні ознаки підготовленого мовлення, а саме: особливості темпу, інтонаційного оформлення та ритмічної організації висловлення, можна очікувати появу певних модифікацій голосних фонем навіть у наголошеній позиції. Завдяки аудитивному аналізу читання та подальшому переказу біблійної притчі отримано дані, які дають змогу зробити деякі висновки щодо особливостей реалізації довгих та коротких наголошених голосних фонем у підготовленому німецькому мовленні.

Усі випадки реалізації кожної голосної фонемі прийнято за 100%. Винайдені алофони подано за їхньою відносною частотою у певному типі мовлення. Встановивши таким способом алофони наголошених голосних фонем, можна визначити діапазон їхньої варіативності. Зокрема, варто встановити, чи є розходження між варіантами аналізованих фонем статистично істотним або неістотним, що свідчатиме про частоту того чи того алофона голосної фонемі. Якщо відносна різниця між алофонами неістотна, не існує суттєвої відмінності у реалізації цих алофонів.

Під час слухового аналізу реалізації наголошених довгих голосних фонем під час читання біблійної притчі виявлено такі особливості:

1) найбільшого ступеня модифікацій зазнає голосна фонема переднього ряду середнього підняття /e:/, яка може не тільки скорочуватися за тривалістю, а й змінювати ступінь підняття, що свідчить про появу її кількісної та якісної редукції, наприклад, *und'gebt* [ge:pt] → [ge'pt];

2) варіативність довгої голосної фонемі /a:/ визначається переважно кількісною редукцією, наприклад, *und' der' König'sprach* [spra:χ] → [sprax];

3) модифікація наголошених коротких голосних фонем характеризується тенденцією до подовження майже усіх голосних внаслідок регресивної акомодатії з вокалізованими приголосними [e] та [t], що спричиняє появу довгих відкритих ненапружених широких алофонів голосних фонем, а саме: [ɛ:], [ɔ:], [a:], наприклад, *gefällt* [gə'felt] → [gə'fe:tt], *Morgen* ['mɔrgən] → ['mɔ:(e)gn].

У результаті слухового аналізу переказу тексту встановлено більш суттєві модифікації наголошених голосних фонем, а саме:

1) втрату наголошеними голосними фонемами /i:/, /e:/, /u:/, /o:/ та /a:/ їхнього розрізнення за тривалістю та ступенем напруженості, наприклад, *als'sie'es* [zi:] → [zi], *es'dreht_sich* [e], *'zugeschoben_war* [u];

2) скорочення голосної фонемі /u:/ за тривалістю навіть у сполученні з наступним вокалізованим приголосним [e], наприклад, *dass_er_Gottes'Urteil* ['u:etael] → ['uetael];

3) подовження тривалості голосних фонем середнього підняття /ɛ/, /ɔ/ та голосної фонемі низького підняття /a/ внаслідок регресивної акомодатії з наступним вокалізованим приголосним [e], наприклад, *merkte* - ['merkʰtə] → ['mɛ:ektə], *gestorben* - [gə'storbən] → [gə'stɔ:ebn̩], *es'starb* [aɐ] → [a:(e)];

4) зміни тембрових ознак наголошеної фонем /ɛ/, пов'язані зі ступенем підняття, внаслідок чого вона просувається вгору до голосних [e] та [i], наприклад, *Hälfte* – [ˈhɛɪftə] → [ˈhɛ^oɪftə], *Helfern* [ˈhɛlfən] → [ˈhɛ^olfən];

5) редукцію голосних фонем /ɛ/, /a/, яка спричиняє зміну ступеня підняття, а іноді й нечіткість їхньої артикуляції, наприклад, *damit* [ɛs] – [ɛs] → [ɛs], *dass* [das] – [das] → [dɛs].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дані проведеного аудитивного аналізу реалізацій наголошених голосних фонем у підготовленому мовленні дають змогу стверджувати, що під час читання та переказу виникає їхня кількісна та якісна редукція. Ряд як одна з п'яти диференційних ознак голосних фонем залишається у підготовленому мовленні стабільним. Значною мірою варіює ступінь підняття, напруженості та лабіалізації голосних. Найбільш нестабільним є протиставлення голосних за ознакою «довгий – короткий».

Максимально модифікуються під час читання та переказу наголошені голосні фонем середнього підняття /e:/, /ɛ/, /o:/ та /ɔ/, які зазнають не тільки кількісної, а й якісної редукції, тобто не тільки скорочуються за тривалістю, а й змінюються за ступенем підняття, просуваючись вгору до високих голосних /e:/ до /i:/, /ɛ/ до /i/, /o:/ до /u:/ та /ɔ/ до /u/, і, навпаки, довгі голосні верхнього підняття часто чергуються із голосними середнього підняття. Трапляються випадки, коли голосні середнього підняття уподібнюються нейтральному [ə].

Найбільш стабільними в підготовленому мовленні залишаються огублені голосні [y:] та [ø:], які майже не змінюють своїх ознак і реалізуються відповідно до вимог орфоепічної норми.

Унаслідок акомодатії коротких наголошених голосних із наступними вокалізованими приголосними [ə] та [ʃ], що часто зазнають елізії в мовленні, створюються сприятливі умови для виникнення фонетично довгих широких ненапружених голосних /ɛ:/, /œ:/, /ɔ:/, /u:/, /a:/.

Отримані дані дослідження підтверджують, що під час читання наголошені голосні можуть редукуватися і кількісно, і якісно, але не так часто і інтенсивно, як під час переказу. Цей факт надає підстави віднести читання до більш нормативного мовлення, в якому голосні реалізуються здебільшого відповідно до вимог орфоепічної норми.

Особливої уваги потребує розкриття низки перспективних проблем, що виникають відповідно до отриманих результатів, зокрема встановлення «сильних» та потенційно «слабких» голосних фонем у системі вокалізму німецької мови, об'єктивне підтвердження появи нового класу монофтонгів і дифтонгів.

Джерела та література

1. Бондаренко Э. С. Произносительная норма и региональная вариативность (на материале немецкого языка) / Э. С. Бондаренко // Наук. вісн. кафедри ЮНЕСКО Київ. держ. лінгвіст. ун-ту. – К., 2001. – Вип. 5. – С. 82–88.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. / И. Р. Гальперин. – Изд. 3-е, стереотип. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 144 с.
3. Гейльман Н. И. Коммуникативная ситуация и вариативность фонетических характеристик / Н. И. Гейльман, Е. И. Стериополо // Экспериментально-фонетический анализ речи: проблемы и методы: межвуз. сб. / отв. ред. Л. В. Бондарко. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. – С. 76–87.
4. Стериополо О. І. Особливості функціонування німецьких голосних фонем у читанні і спонтанному мовленні / О. І. Стериополо // Реалізація мовних одиниць граматичної та лексико-фразеологічної системи германських та романських мов: тези конференції. – К., 1992. – С. 151–153.
5. Ступак И. В. Функционирование системы гласных фонем перед согласным [r] в подготовленной и спонтанной речи (экспериментально-фонетическое исследование на материале немецкого языка): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Ступак Инна Валерьяновна. – Измаил, 2002.
6. Brinkmann H. Reduktion in gesprochener und geschriebener Rede / H. Brinkmann // *Gesprochene Sprache*. – Berlin, 1974. – S. 144-162.
7. Lotzmann G. Sprach- und Sprechnormen. Verhalten und Abweichung. – Heidelberg: Julius Groos Verlag, 1974. – 168 S.
8. Widera Ch. Gelesene und spontane Sprache – ihre Lebendigkeit und ihre prosodische Realisierung: IKP-Arbeitsbericht NF 2006 [Electronic resource]. – Mode of access: www.ikp.uni-bonn.de

Кузьменко Татьяна. Реализация ударных гласных фонем в подготовленной немецкой речи. В статье исследованы качественные и количественные характеристики ударных гласных фонем в современной немецкой подготовленной речи. Актуальность работы определяется необходимостью теоретического обоснования вариативного характера ударных гласных. Впервые проведен комплексный анализ условий функционирования основных аллофонов гласных в разных видах подготовленной речи. Сделан вывод о наличии количественной и качественной редукции ударных гласных, степень которой увеличивается в пересказе. Максимально модифицируются в чтении и пересказе ударные гласные среднего подъема, которые могут продвигаться к верхним гласным, а верхние гласные – чередоваться с гласными среднего подъема. Ряд как один из пяти дифференциальных признаков гласных остается стабильным. Значительно варьирует степень подъема, напряженности и лабиализации. Нестабильным следует признать противопоставление “долгий – короткий”.

Ключевые слова: подготовленная речь, ударные гласные, количественные и качественные характеристики гласных, вариативность, редукция.

Kuzmenko Tetiana. Realization of stressed vowel phonemes in prepared German speech. The article touches upon qualitative and quantitative features of stressed vowel phonemes in modern German prepared speech. It is necessary to determine the stressed vowel phonemes variability. For the first time the conditions of main vowel allophones' functioning in different types of prepared speech was analyzed. The results prove qualitative and quantitative reduction of stressed vowels, which increases in the narration. Maximal modified in reading and narration are vowels of middle raising, which can move to high vowels, and high vowels can alternate with middle vowels. Differentiation of vowels according to the horizontal position of the tongue as one of the five vowels differential markers remains stable. Changes in the vertical position of the tongue, the degrees of vowels' intensity and labialization vary considerably. The opposition of long and short vowels is most unstable.

Key words: prepared speech, stressed vowels, vowels' qualitative and quantitative features, variability, reduction.

Стаття надійшла до редколегії
10.04.2014 р.

УДК 811.111'372'373.611: 323.28

Алла Семенчук

Фреймова структура концепту *ТЕРОРИЗМ*

Стаття присвячена дослідженню особливостей фреймової структури концепту *ТЕРОРИЗМ*. Аналіз способів та засобів об'єктивації зазначеного концепту показує сприйняття об'єктивної дійсності крізь призму певної ідеології та менталітету. При цьому відбувається концептуалізація учасників конфлікту в термінах базових цінностей ДОБРА і ЗЛА, підґрунтям якої слугує дихотомія *свій* : : *чужий*. Проекцією цієї опозиції у концепті *ТЕРОРИЗМ* виступає протиставлення *Захід* : : *Схід*.

Ключові слова: фреймова структура, концепт *ТЕРОРИЗМ*, слот, інновація, війна мовних знаків.

Постановка наукової проблеми та її значення. Однією з найактуальніших проблем сучасності є тероризм, який навіть почали іменувати «чумою ХХІ століття» [9, с. 177]. Останнім часом концепт *ТЕРОРИЗМ* посідає важливе місце у концептуальній картині світу багатьох народів загалом та англomовної спільноти зокрема. У сучасній лінгвістиці існують різні підходи до аналізу зазначеного концепту. Так, науковці акцентують увагу на особливостях його актуалізації в текстах засобів масової інформації [4; 6], в англomовному політичному дискурсі [7], на специфіці реалізації концепту *ТЕРОРИЗМ* метафоричними засобами англійської мови [5], на порівняльному аналізі одиниць різних мов, що вербалізують цей концепт [1].

По суті, тероризм є ситуацією, для відтворення моделі перебігу якої в когнітивній лінгвістиці використовують фрейми. У цьому зв'язку для аналізу концепту *ТЕРОРИЗМ* найбільш релевантним вважаємо метод фреймового аналізу, оскільки фрейм являє собою ієрархічно організовані структури даних для представлення стереотипних ситуацій, у такий спосіб виступаючи засобом